

دوفصلنامه جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، سال پنجم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۵، صفحات ۱۶۴-۱۳۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۲۶

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۳۹۶/۴/۱۰

ساماندهی و مهار موفق تکدی‌گری در کلان‌شهرها: مطالعه موردی مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان تبریز

عزت الزهرا قناعت پیشه^۱

اسکندر فتحی آذر^۲

یوسف ادیب^۳

چکیده

مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان تبریز مهم‌ترین مؤسسه در شهر تبریز است که با هدف جلوگیری از تکدی‌گری و کمک به محرومان واقعی در سال ۱۳۵۱ تأسیس شد و هزاران نفر از افراد خانواده‌های تهیدست را تحت پوشش قرار داده است. اکنون این سوال مطرح است که این مؤسسه چگونه موفق شده است که تکدی‌گری را در این شهر مهار کند؟ در این مطالعه، با استفاده از مطالعه موردی از نوع پژوهش کیفی با شیوه مشاهده و مصاحبه با ۲۰ نفر از افراد آگاه و مددجو و بررسی به گردآوری داده‌ها پرداخته شد. با روش تحلیل تماتیک یا موضوعی دوازده مقوله عمده برگرفته از عملکرد مؤسسه شناسایی شدند که عبارتند از: آگاهی بخشی به مردم، مبارزه با بدعت‌ها، حمایت مادی و اجتماعی، پرهیز از کمک مالی به‌طور مستقیم، ساختار سازمانی مؤسسه، کارایی، بررسی مداوم، تأمین نیروی انسانی، تلقی چندبعدی از تکدی‌گری و بازتولید فعالیت‌های فرهنگی و دینی. نتایج نشان داد این مقوله‌ها از ویژگی‌های برجسته این مؤسسه در فرآیند ریشه‌کنی تکدی‌گری در تبریز و عنوان‌دار کردن این شهر به‌عنوان کلان‌شهر بدون گدا بوده است.

واژگان کلیدی: تکدی‌گری، مطالعه موردی، مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان تبریز، کلان‌شهر.

Email: e.ghanaatpisheh@yahoo.com

Email: e-fathiazar@tabrizu.ac.ir

Email: yousef_adib@yahoo.com

۱ - دانشجوی دکتری روان‌شناسی تربیتی دانشگاه تبریز

۲ - استاد دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تبریز

۳ - دانشیار دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تبریز

مقدمه

تحولات اجتماعی شتابان همچون رشد سریع جمعیت و شهرنشینی، صنعتی شدن، جابجایی توده‌های سریع جمعیت و مهاجرت به شهرهای بزرگ و پیدایش شهرهایی با رشد قارچ‌گونه و شهرک‌های اقماری و حاشیه‌نشین در اطراف کلان شهرها، افزایش نابرابری اجتماعی، فقر و بیکاری و شکاف طبقاتی در کلان شهرها، دگرگونی در ساخت و کارکرد خانواده، فروپاشی هنجارهای سنتی و افزایش تنش‌های اجتماعی، پیامدهای اجتماعی ناگوار را در زندگی شهری جوامع معاصر بر جای گذاشته است. روند تحولات مذکور قدرت سازگاری افراد و گروه‌های اجتماعی را در محیط‌های شهری کاهش داده است و در این میان برخی افراد و گروه‌های اجتماعی در معرض آسیب‌پذیری بیشتری نسبت به سایرین از جمله پدیده تکدی‌گری قرار می‌گیرند (ستوده، ۱۳۸۴: ۱۸۰).

جامعه‌شناسان، مسائل اجتماعی را از جمله تکدی‌گری، حاصل ناکارآمدی نهادها و سازمان‌های عمومی می‌دانند. بر این اساس مسائل اجتماعی ذاتاً خارج از کنترل افراد فرض می‌شوند و افراد مسأله‌آفرین، به قربانیان اجتماعی بدل می‌شوند (ستوده، ۱۳۸۴: ۳۴۰).

منظره هزاران متکدی که در نهایت ذلت و با ارائه اقدام‌های از کار افتاده و زخمی در گوشه‌ی شهرها وجود دارد نه تنها دل انسان را به درد می‌آورد، بلکه دال بر فقر، زوال منابع انسانی و هر نوع آمادگی در راه تکوین و بسط انواع جرائم است. از همین دیدگاه به‌درستی می‌توان گفت همان‌طور که یکی از مهم‌ترین شاخص‌های رشد، میزان هزینه مصرف شده در هر جامعه و رشد و آمادگی انسانی است، به همان نسبت نیز تعداد متکدیان، شاخص اساسی در شناسایی عقب افتادگی آن است. پدیده تکدی‌گری با خود همه عوامل و عناصر منفی را یک‌جا دارد. از جانبی باعث فقر فرهنگی-اجتماعی نیز می‌شود و به‌روشنی محرومیت را با تمامی ابعادش، هم مادی و هم روانی به منصفه ظهور می‌رساند (پورافکاری و بهداروند، ۱۳۸۷).

تکدی‌گری که به باور بسیاری از متخصصان جامعه‌شناسی و مدیریت شهری از عوامل مهم آسیب‌رسانی به چهره فیزیکی، اجتماعی، امنیت و سلامت شهرها است و از جمله

عوامل و رفتارهای کجروانه‌ای است که نظم اجتماعی جامعه را به‌مخاطره انداخته و پیامدهای ناهنجار متعددی نیز در پی دارد، یکی از این دست مسائل و کجروی‌هایی است که باید مورد ارزیابی و بررسی قرار گیرد تا در جهت مقابله با این ناهنجاری و بهبود نظم و کیفیت زندگی ساکنان شهرها، شناخت کافی و به‌تبع آن اقدامات صحیح و مقتضی صورت گیرد (فرخ‌وندی و همکاران، ۱۳۹۴).

در عملکردهای گذشته اقدام در جهت امحاء تکتدی همواره با شکست مواجه گشته و یا دارای توفیق بسیار اندکی بوده است. عمده‌ترین علل و مشکلات موجود در این راه عدم توجه به تکتدی به‌عنوان پدیده‌ای همه‌جانبه و گسترده بوده که هرگونه اقدامی در جهت مبارزه با آن، لزوم چندبعدی‌بودن برنامه‌ها را متبلور می‌سازد. پرداختن به این پدیده به‌عنوان یک آسیب اجتماعی، نیازمند برنامه‌ریزی و توجه به اصل آگاهی و اصل مشارکت مردمی است. در فرآیند اصل آگاهی لازم است مردم از وجود ناتوانان آگاه شوند و نسبت به آنان حساس گردند. کرختی جامعه نسبت به پدیده بینوایی، غرق‌شدن در لاک خویشتن و تقویت خودخواهی، خودمحوری به یقین به پیدایی جامعه‌ای آگاه و متوجه به انسان‌های دیگر، کمک نخواهد کرد. در اصل مشارکت مردمی باید به این نکته توجه داشت که هیچ اقدام همه‌جانبه و در سطح ملی نمی‌تواند بدون بسیج توده‌ها و جلب مشارکت آنان صورت بندد، مسئله تنها مکانیسم مشارکت است. آن‌چه در خلال قرن‌ها صورت گرفته، خود مشارکت مردمی بوده، اما قابل تداوم نبوده است. این‌که بر سر راه یک فرد، چندین گدا در کنار کوچه نشینند، به هر حيله و نیرنگی سعی در جلب ترحم او نمایند، هرگز درست نیست بنابراین جنبه مشارکت مردم باید صوری نو، بدیع و با توجه به ویژگی‌های خاص روانی-اجتماعی و فرهنگی جامعه امروز ایران یابد (ساروخانی، ۱۳۷۷: ۲۱۸-۲۱۷).

تکتدی در فرهنگ ناظم‌الاطباء در شکل ریشه‌یی تکتدیه به معنی شکستن و جداکردن موی با شانه و روی‌خراشیدن و خودشکستن برای طلب از دیگران آمده است با این همه تکتدی در قالب معرفت عامیانه، گدایی واخذ به کف قلمداد می‌شود (محمدی اصل، ۱۳۸۴)، در فرهنگ دهخدا به معنای تکلف در سؤال و حاجت‌خواهی از این و آن در هر کوی و برزن ذکر شده و فرهنگ معین نیز به گدائی کردن و فرهنگ عمید از آن به الحاح چیزی از مردم

خواستن و در یوزگی تعبیر کرده است. به درستی معلوم نیست که چرا بعضی از افراد دست به گدایی می‌زنند، آیا این عادت ناپسند ناشی از فقر و نداری (امر بیرونی) و یا ریشه در شخصیت، اختلالات روانی و منش آنان (امر درونی) دارد (ستوده، ۱۳۸۴: ۱۷۸).

زندگی مشارکتی تجربه جدیدی در سرزمین ما نیست و این کشور، تاریخی طولانی از فعالیت‌های خیرخواهانه و بشردوستانه داشته است. مشارکت به عنوان امری برخاسته از مذهب، مدنیت، آداب و سنن اجتماعی در همه عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، دفاعی و سیاسی کشور حضور پررنگ داشته است. وجود دارالایتام‌ها، مؤسسات خیریه که از راه وقف و نذر اداره می‌شده‌اند، تعاونی‌های سنتی و غیره از مصادیق الگوهای مشارکتی هستند که از بطن همکاری مردم برای رفع نیازهای اقتصادی و ارائه خدمات اساسی ظاهر شده، شبکه اطمینان اجتماعی را برای طبقات محروم ایجاد کرده‌اند. چنین تشکلهایی ریشه در فرهنگ و سابقه بشردوستانه مردمان این سرزمین، روحیه آزادی‌خواهی و ارزش‌های دینی آنان دارد. انواعی از سازمان‌های مردم‌نهاد در جامعه ایران وجود دارد که با اعمال مدیریت صحیح و استفاده از آن توانمندی‌ها می‌توان از گسترش این سازمان‌ها به‌عنوان یک فرصت و ابزار جهت توسعه در زمینه‌های اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی کشور نام برد (شاه‌بهرامی و همکاران، ۱۳۸۹). سازمان‌های مردمی با خصوصیات ذاتی خودشان از قبیل غیرسیاسی بودن، غیرانتفاعی بودن، عام‌المنفعه بودن، مردمی و خودجوش بودن، بخشی از جامعه مدنی هستند که امور عمومی را در قالب ساختارهای مردمی قرار می‌دهند (ایمانی جاجرمی و همکاران، ۱۳۹۱).

در بین استان‌های کشور، بیشترین میزان گدایان در سال‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۷۱ به ترتیب تهران، خراسان و آذربایجان شرقی بوده است (ستوده، ۱۳۸۶: ۱۹۰). صمدی‌راد (۱۳۸۸) در مطالعه‌ای با نام «تبریز شهر بدون گدا» با بررسی قدمت تاریخی روند تکلیفی‌گری در شهر تبریز، به این نتیجه دست یافت که سال‌هاست در این شهر هیچ گدایی پرسه نمی‌زند. از سویی دیگر کاظم‌زاده (۱۳۹۱) در گزارشی، تبریز را شهر بدون گدا معرفی می‌کند. همچنین مطابق گزارش عملکرد ریالی مؤسسه در دو دهه گذشته، این احتمال وجود دارد که در ایران بیشترین اقدامات اساسی برای مهار پدیده تکلیفی‌گری در شهر تبریز صورت گرفته است و

این مرهون فعالیت‌های مؤسسه حمایت از مستمندان این شهر است که همواره درصدد برآمده تا با بهره‌گیری از حمایت‌های مردمی با بسیاری از آسیب‌های اجتماعی از جمله معضل تکدی‌گری مقابله کند. در این پژوهش، مجموعه خدمات و فعالیت‌هایی از این مؤسسه ارائه می‌گردد که موجب جلوگیری منطقی از تکدی‌گری و سامان دادن کمک‌های مردمی شده است. اما شاخص‌هایی که این مؤسسه را نسبت به دیگر مؤسسات خیریه ممتاز می‌سازد کمتر مورد توجه قرار گرفته است. پژوهش حاضر با همین دغدغه در پی آن است تا عملکرد این مؤسسه را در شهر تبریز مورد بررسی قرار دهد. اهمیت انتخاب شهر تبریز جهت انجام پژوهش حاضر از این جهت است که علی‌رغم این که تکدی‌گری به عنوان یک بیماری لاعلاج در شهرهای بزرگ شناخته می‌شود و روزبه‌روز بر تعداد متکدیان آن‌ها افزوده می‌گردد، تبریز به‌عنوان موفق‌ترین شهر مهارکننده این پدیده معرفی گردیده است، تا جایی که تبریز مدعی عنوان «کلان‌شهر بی‌گدا» است. گزارش عملکرد مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان تبریز نشان از افزایش تند و پیوسته خدمات در دهه‌های گذشته دارد؛ جوری که در دو دهه گذشته به‌طور متوسط هر چهار سال جمع کل خدمات ربالی بیش از ۲ برابر شده است (جدول ۱ پیوست) که در بخش‌های مختلف مانند مستمری‌بگیران (بالغ بر ۷۰۰ خانواده)، کاریابی، جهیزیه و کمک‌های متفرقه (همچون تأمین مسکن، کمک هزینه تحصیلی، خدمات درمانی و ...) هزینه شده است (جدول ۲ پیوست).

تکدی‌گری در میان رفتارهای سوء اجتماعی از جمله مواردی است که حداقل در ظاهر شیوع گسترده‌تری نسبت به سایر آسیب‌های اجتماعی دارد و پدیده‌ای است که غالباً هر شهروند همه روزه آن را در سطح شهر مشاهده می‌کند. از ویژگی‌های خاص تکدی‌گری این است که برخلاف اغلب ناهنجاری‌های اجتماعی، در جوامع انسانی اولیه وجود نداشته است، بلکه به جوامع پیشرفته امروزی اختصاص دارد (مهربانی، ۱۳۹۱ به نقل از گلین، ۱۹۲۹). این پدیده از زوایای مختلفی قابل بررسی است. اما آنچه مشخص است علی‌رغم تمام پیگیری‌ها و قوانین تصویب شده در زمینه پیشگیری برخورد با تکدی‌گری در کشور، ما همچنان هر روز در خیابان‌ها و در هر مکانی شاهد حضور متکدیان و گدایان با لباس‌ها و ظواهر مختلف هستیم و با وجود امکانات غنی در کشور، فرهنگ دینی و اعتبارات کلان روز به روز به تعداد

متکذیان به‌ویژه در کلان‌شهرها افزوده می‌شود، و دستگاه‌های عریض و طویل چاره‌ای برای آن پیدا نکرده‌اند (ادهمی و همکاران، ۱۳۸۹). اما در این میان شهر تبریز تنها کلان‌شهری است که به بی‌گدائی شهرت یافته است.

در این تحقیق تلاش بر آن است که با تکیه بر نظریات جامعه‌شناختی و تحقیق کیفی، چگونگی ساماندهی وضعیت متکذیان در شهر تبریز مورد بررسی قرار گیرد که چرا به‌عنوان شهری موفق در مبارزه با تکذی‌گری در ایران شناخته شده تا راه‌کاری مناسب جهت پیشگیری، تحلیل و ساماندهی پدیده تکذی‌گری در اقصی نقاط کشور ارائه گردد.

پیشینه پژوهش

الف- مطالعات داخلی: فرخ‌وندی و همکاران (۱۳۹۴) در مطالعه خود با عنوان «بررسی نگرش جوانان به کجروانه و ناهنجار بودن پدیده تکذی‌گری» دریافته‌اند بین متغیرهای جنسیت، میزان تحصیلات، نوع شغل و قومیت و نگرش آنان به تکذی‌گری رابطه وجود دارد. مطالعه‌ای با هدف «بی‌سازمانی اجتماعی و امکان شکل‌گیری آسیب‌های اجتماعی» توسط ارشد و درویشی‌فرد (۱۳۹۳) انجام یافت. یافته‌های تحقیق نشان داده است که تکذی‌گری می‌تواند زمینه‌های لازم برای ورود آنها به دامنه دیگر آسیب‌ها را فراهم کند. مطالعه هادی‌تبار و عادل‌پور (۱۳۹۳) بیانگر آن است که هر چند جرم‌زدایی از رفتارهای ولگردی و تکذی‌گری موجه بوده و یکی از منافع حاصل از آن تشویق قانون‌گذار به وضع قوانین حمایتی می‌گردد، لیکن این عیب را به همراه دارد که اهداف تربیتی قانون‌گذار، محقق نمی‌گردد. این پژوهش با هدف «جرم‌زدایی از جرایم ولگردی و تکذی‌گری» انجام شده است. محمدپور و علیزاده (۱۳۹۰) در پژوهش خود به این نتیجه دست یافتند که بی‌سازمانی اجتماعی زوال شهر را به دنبال دارد و زمینه شکل‌گیری انواع آسیب‌های اجتماعی از جمله تکذی‌گری را فراهم می‌کند. آنها یکی از شاخص‌های فرهنگ فقر زنان را در بوزگی عنوان کردند. این مطالعه در شهر ساری با عنوان «زنان و فرهنگ فقر» به انجام رسیده است.

نشریه بهداشت روان و جامعه در سال ۱۳۸۸ تحقیقی با نام «نگاهی به طرح جمع‌آوری متکدیان تهران» انجام داده است. این تحقیق آمار تکدی‌گری مستقیم، تکدی توأم با مشاغل کاذب، متکدیان سابقه‌دار و متکدیان مجرم و مکان‌های تردد آن‌ها را گزارش نموده است. «پژوهشی در شناخت تکدی در شهر تهران» عنوان پژوهش ساروخانی است که در سال ۱۳۷۷ انجام داده، به بررسی تکدی در فرهنگ و ادب ایران، ویژگی‌های کمک‌کنندگان و نیز وضعیت متکدیان پرداخته است.

محمدی‌اصل (۱۳۸۴) در پژوهشی با عنوان «جنسیت و تکدی» به ارزیابی شرایط نارسایی اجتماعی به انگیزه تکدی در شخصیت زنان متکدی پرداخته است. «عوامل مؤثر بر تمایل متکدیان شهر تهران به ترک تکدی‌گری» عنوان پژوهش ادهمی و ترکمان و دارابی است که آن را در سال ۱۳۸۹ انجام داده‌اند. نتایج یافته‌ها نشان داد که متغیرهای مستقل زیادی با آمادگی برای ترک تکدی‌گری رابطه دارند که یکی از آن‌ها احساس فشار ساختاری است یعنی هر چه متکدیان تصور کنند کنترل اجتماعی قوی‌تر است، تمایل آنان بر ترک تکدی‌گری افزایش می‌یابد.

مهربانی (۱۳۹۱) از نتایج مطالعه میدانی در مورد «تکدی‌گری و مبادلات اقتصادی در بازار سنتی تهران» دریافت که تکدی‌گری مانعی برای کسب و کار محسوب می‌شود، از این رو می‌توان تکدی‌گری را یکی از مصادیق هزینه مبادله در نظر گرفت که باعث کاهش عملکرد اقتصادی می‌شود. فرخی (۱۳۷۸) در تحقیقی با عنوان «زن مهاجر در سراسییبی آسیب‌های اجتماعی» دریافت در سطح کشور اقدام قاطعی برای برخورد با زنان ولگرد یا گدایانی که ممر درآمد ندارند صورت نمی‌گیرد. قبادی (۱۳۸۱) در تحقیقی در مورد «متکدیان شهر ایلام» دریافت که نیمی از متکدیان ایلامی غیربومی و اکثر متکدیان قبل از دست‌زدن به تکدی، دارای شغل بوده‌اند.

صمدی‌راد (۱۳۸۸) در مطالعه‌ای با نام «ابعاد این آسیب‌های خیابانی را نمی‌شناسیم» آگاهی بخشی به مردم، ضرورت حذف تکدی و متکدیان را خاطرنشان ساخته است. حمید و غلامعلی چهار عامل «افزایش سریع جمعیت، رشد سریع اقتصادی کشور، اختلاف در میزان دستمزدها و بیکاری» را به‌عنوان مهم‌ترین عوامل در شیوع فقر و تکدی‌گری تشخیص

داده‌اند. عنوان پژوهش «بررسی روند تحول فقر و تکدی‌گری در توسعه اجتماعی و راه‌کارهای کاهش آن» نام دارد که در سال ۱۳۷۸ توسط آنها به انجام رسیده است.

«بررسی علل تکدی‌گری در استان آذربایجان غربی» عنوان پژوهش مظفری و محمدی است که آن را در سال ۱۳۷۹ انجام داده‌اند. همچنین در شهرداری اسلامشهر (۱۳۷۹) نیز طرح مطالعاتی «تکدی و میزان تکدی‌گران در اسلامشهر» با بررسی موضوع در منطقه اسلامشهر انجام شده است. «بررسی وضعیت متکدیان شهر تهران» عنوان پژوهشی است که فتحی و عباسی آن را در سال ۱۳۸۰ انجام داده‌اند. بر اساس این پژوهش بیش از ۷۰ درصد متکدیان ۴۵ ساله و بالاتر و اکثریت آنها بی‌سواد و متأهل بودند. خاکپور (۱۳۸۱) نیز در تحقیقی با عنوان «بررسی علل و آثار تکدی در کودکان خیابانی شهرهای مشهد و قوچان» با جامعه آماری کودکان ۷-۱۶ ساله، با روش پیمایشی مسأله تکدی‌گری کودکان را مورد کنکاش قرار داده است (ادهمی و همکاران، ۱۳۸۹).

ب- **مطالعات خارجی:** استونز^۱ (۲۰۱۳) در تحقیقی کیفی با نام «تبیین روانی-اجتماعی از تکدی‌گری خیابانی» بیان می‌کند که افراد درگیر در عمل تکدی‌گری دارای ویژگی‌هایی همچون پایین بودن میزان تحصیلات، عزت‌نفس پایین، خودپنداره ضعیف با ملیت‌های خارجی بودند که بیکاری و کمبود امکانات اجتماعی مانند بی‌خانمانی باعث روی آوردن آنها به تکدی‌گری شده بود.

ماتی^۲ و مانیا^۳ و دومیتریک^۴ (۲۰۱۳) در پژوهشی با موضوع «پدیده تکدی‌گری در شهر بخارست، پایتخت رومانی» به این نتیجه دست یافتند که بی‌شک ایجاد قوانین مستحکم جهت کنترل و نظارت حلقه‌هایی که موجب ایجاد جمعیت متکدی شده و نیز مجازات شهروندان که با اعمال خود، تکدی‌گری را حفاظت و تقویت می‌نمایند، ضروری است.

1- Stones

2- Matei

3- Manea

4- Dumitrache

آدرینسنز^۱ و هندریکس^۲ (۲۰۱۱) با موضوع «فعالیت‌های اقتصادی رسمی در سطح خیابان- تخمین درآمد تکدی‌گری در بروکسل» در پژوهش خود می‌گویند تکدی‌گری فعلیتی از نوع کلاهبرداری است که منافع زیادی را برای گروه‌های مجرم که آن را سازماندهی می‌کنند، فراهم می‌کند. در فرانسه و بلژیک این گروه‌ها مردم را به تکدی‌گری تهدید می‌کنند. مؤثرترین عنصر برای این معضل اجتماعی حضور کودکان است که با حضور خود، احساسات شدید مردم را برانگیخته و برای افرادی که تکدی‌گری می‌کنند نوعی سلاح محسوب می‌شود. با وجود همه این موارد، شواهد نشان می‌دهد پرفشارترین مشکل جمعیت متکدیان، استاندارد پایین زندگی است. اگر دستمزد آنان را برآورد کنیم، نشان می‌دهد افرادی که تکدی‌گری می‌کنند اساساً نیاز به حمایت اجتماعی دارند. به طوری که اگر به جای بکارگیری قوانین مجرمانه در محاکمات قضایی برای آنان این حمایت‌ها اعمال گردد، گامی در جهت رفع این معضل اجتماعی برداشته شده است.

اسمیت^۳ (۲۰۰۵) در تحقیق خود با عنوان «اقتصاد استاندارد از طریق اجرای قوانین ضد تکدی‌گری» چنین مطرح می‌کند که بعضی از شهرهای آمریکا که از قوانین ضد تکدی‌گری استفاده می‌کنند امکانات رفاهی بیشتری داشته و با داشتن تعداد بیشتری افراد باسواد معتقدند، مؤثرترین شیوه برای رفع تکدی‌گری تأمین آنها از طریق مؤسسه‌های کمک‌رسانی همگانی می‌باشد. شهرهایی که از قوانین ضد تکدی‌گری استفاده نمی‌کنند شهرهایی با جنایت بیشتر و جمعیت متراکم‌تری هستند که میدان بیشتری را برای متکدیان فراهم می‌کنند.

لی^۴ و فاریل^۵ (۲۰۰۷) در تحقیقی با موضوع «بی‌خانمانی، تکدی‌گری و اجتماع» از مقایسه متکدیان بی‌خانه و خانه‌دار به این نتیجه دست یافتند که بی‌خانمان‌ها مقاوم‌تر و پردردس‌تر بودند. فیتزپاتریک^۶ و جونز^۷ (۲۰۰۱) در پژوهشی با موضوع «ترغیب عدالت

1- Adriaenssens

2- Hendrickx

3- Smith

4- Lee

5- Farrell

6- Fitzpatrick

7- Jones

اجتماعی یا وابستگی اجتماعی» بیان می‌کند که از دیدگاه عدالت اجتماعی، استفاده از سرویس‌های تهدید برای مقابله با متکذیان ضروری است، آنان لزوم سرویس‌های تهدید را ارتقاء جامعه استدلال می‌کنند و معتقدند اهداف عدالت اجتماعی در درازمدت منافی برای متکذیان فراهم می‌کند.

فلمن^۱ و استینبرگ^۲ (۲۰۰۱) در تحقیق خود با نام «بنیاد بشردوستانه، حمایت همگانی برای آسایش اجتماعی» با تبیین تفاوت بین فلسفه نועدوستی و مکتب حقوق برابر بیان می‌کند که نועدوستان از سیاست‌های رفاهی که حامل باورها و ارزش‌ها است دفاع می‌کنند و این از خصوصیات محافظه‌کاران و بنیادگراها می‌باشد در حالی که لیبرال‌ها معتقد به تساوی حقوق برای انسان‌ها می‌باشند که این تساوی را به دولتی فعال که در پروژه‌های اقتصادی دخالت می‌کند ارتباط می‌دهند.

روبرتز^۳ (۱۹۸۴) در پژوهشی با عنوان «مدلی از مؤسسه خیریه شخصی و انتقالات همگانی» با تبیین مال‌التجاره همگانی و قدرت سیاسی دریافت‌کنندگان، این دو را بهم ارتباط می‌دهد و معتقد است که اسناد انتقالی عمومی نسبت به سایر کمک‌ها برای افراد محروم منافع بیشتری منتقل می‌کند به طوری که رشد بیش از حد در اسناد انتقالی همگانی در دهه ۱۹۳۰ تلاش‌هایی برای از بین بردن فقر را تأمین کرد و به طور اساسی طبیعت مؤسسه خیریه شخصی را تغییر داد.

کالیس^۴ و همکاران (۱۹۸۴) در تحقیقی با موضوع «آیا مؤسسات خیریه کارا هستند؟» مطالعه‌ای موردی در بریتانیا انجام داده‌اند که دلالت بر ناتوانی این‌گونه مؤسسات در جمع‌آوری حداکثری کمک‌های خیریه دارد. با وجودی که محققان تحقیقات بیشتر را توصیه می‌کنند، پیشنهاد می‌کنند که با توجه به امتیازهای مستقیم و غیرمستقیم دولتی برای فعالیت‌های خیریه، دولت متقابلاً خواستار شفاف سازی بیشتری از این مؤسسات باشد. این الزام به

1- Felman

2- Steenberg

3- Roberts

4- Cullis

روشن کردن جزئیات مالی می‌تواند باعث خودآموزی این چنین مؤسساتی در جهت تعریف بهتر اهداف و روش‌ها و نهایتاً بازده بالاتر بنگاه‌های خیریه گردد.

رویکردهای نظری

در این بخش به رویکردهای اجتماعی مربوط به فقر و نظریه‌ای مرتبط با سازمان‌ها پرداخته می‌شود.

رویکردهای اجتماعی: یکی از رویکردهای اجتماعی مربوط به فقر چشم‌انداز فرهنگی است. طبق این دیدگاه، در آغاز باید الگوهای زندگی و ارزش‌های خاص حاکم بر آنها مورد سؤال قرار داد. این الگوها که فقرا از آن پیروی می‌کنند با فرهنگ غالب جامعه تفاوت داشته، به مرور از راه یادگیری در خانواده و اجتماع از نسلی به نسل دیگر انتقال می‌یابد. سرزنش کردن نظام اجتماعی در این دیدگاه راه به‌جایی نمی‌برد بلکه نقائص فردی در انگیزه و اخلاق کاری و به تبعیت از آن بی‌انگیزه بودن آن‌ها و نیز ناتوانی افراد، زمینه‌ساز فقر می‌باشد، به عبارت دیگر، اگر این افراد به‌نوعی آموزش‌های لازم را دریافت نمایند به طوری که اشتیاق آنها برای کار کردن افزایش یافته و منش معیوب متأثر از ارزش‌های فرهنگی آنان اصلاح شود، امکان رهایی آنان از فقر وجود دارد (افروغ، ۱۳۷۹ نقل از محمدپور و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۲۸).

دیگر رویکرد اجتماعی مربوط به فقر چشم‌انداز موقعیتی است. بر اساس این دیدگاه فقر نتیجه نیروهای بیرون از کنترل فرد می‌باشد. یکی از نظریه‌هایی که مسأله فقر را مطابق این دیدگاه به‌شدت به تصویر می‌کشد «نظریه تضاد» است (محمدپور و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۲۹). نظریه تضاد، علت بیکاری و در نهایت کجرفتاری طبقه محروم را، توزیع نابرابر قدرت و ثروت دانسته که این مورد سود فراوان برای سرمایه‌دار و مزد اندک برای کارگر به ارمغان می‌آورد (ادهمی و همکاران، ۱۳۸۹: ۱۲۸).

نظریه دیگر در همین راستا، نظریه فشار ساختاری مرتن^۱ می‌باشد که مدعی است افراد طبقه پایین با وجود همه محدودیت‌ها تمایل دارند از مراحل قانونی برای رسیدن به هدف که همان تأمین مایحتاج اولیه زندگی می‌باشد، امرار معاش کنند اما ساخت اجتماعی با ایجاد تعارض بین وسیله و هدف، به محرومیت افراد پایین جامعه دامن زده، آنان را به سوی دربیوزگی می‌کشاند (قبادی، ۱۳۸۱ به نقل از سخاوت، ۱۳۷۴: ۵۰).

سومین رویکرد اجتماعی مربوط به فقر چشم‌انداز ربطی است که علت فقر را صرفاً امری درونی یا بیرونی نمی‌داند بلکه از تلفیق دو دیدگاه مطرح شده فوق حاصل می‌گردد. طبق این دیدگاه هم عمل فردی انسان‌ها و هم ساخت اجتماعی و روابط سلطه‌جوی آن در پدید آمدن فقر دخیل بوده است (محمدپور و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۲۹).

رویکردهای سازمانی: اسکات با طرح سه مکتب مدیریتی با نام‌های کلاسیک، نئوکلاسیک و سیستمی، عملکرد هر یک از این مکتب‌ها را مورد اشاره قرار می‌دهد. از نظر وی مکتب سیستمی که سازمان را همچون سیستمی با متغیرهای وابسته به محیط توصیف می‌کند در سطحی بالاتر از دو مکتب دیگر قرار دارد. او برتری تفکر سیستمی را به این صورت تبیین می‌کند که سازمان مجموعه‌ای واحد است که با اجزای سازنده خود با رعایت اصل وابستگی متقابل در تعامل می‌باشد و با در نظر گرفتن کلیه عوامل درونی و بیرونی سازمان یا مؤسسه، نقش منسجم‌تری از مؤسسه ترسیم می‌کند تا سازمان را با نظریه‌های مشخص‌تری تحلیل کند (باوم و راوی، ۲۰۰۲ نقل از محمدپور و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۳۰).

از میان دیدگاه‌های مذکور، دیدگاه تلفیقی برای مطالعه فقر و رویکرد سیستمی برای بررسی ویژگی‌های مؤسسه در این تحقیق کیفی در نظر گرفته شده است. این انتخاب با در نظر گرفتن معیار «زاویه‌بندی نظری دنزین که به معنی استفاده از نظریه‌ها یا رویکردهای متعدد نظری جهت تحلیل و تفسیر نتایج است، انجام شده است» (محمدپور و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۳۲). اهمیت اتخاذ دیدگاه تلفیقی به این علت است که با توجه به پژوهش‌هایی که با دید اثباتی و غیر کیفی در این زمینه صورت گرفته، یا صرفاً کنش فردی انسان‌ها و یا فقط

1- Merton

موقعیت‌های تحمیل شده بر افراد از سوی ساختار جامعه را علت محرومیت و کجرفتاری افراد می‌دانند. به‌نظر می‌رسد نگاه تک بعدی به این مسأله، از محدودیت‌ها و نقائص مطالعات صورت گرفته در این حوزه می‌باشد. انتخاب رویکرد سیستمی سازمان نیز از آن جهت است که سازمان را سیستمی با متغیرهای وابسته به محیط توصیف می‌کند. در سازمان‌هایی مانند مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان همان‌گونه که وابستگی متقابل میان اجزای درونی این مؤسسه یک اصل می‌باشد تعامل میان این مؤسسه با جامعه و دیگر متغیرهای محیطی آن اهمیت دارد.

روش‌شناسی تحقیق

در تحقیق حاضر از مطالعه موردی با رویکرد کیفی استفاده شده است و مطالعه موردی به جای این که یک انتخاب روش‌شناختی باشد، انتخاب یک مورد برای مطالعه است و این مطالعه می‌تواند به شیوه‌های مختلفی انجام بگیرد. مطالعه موردی به‌عنوان شکلی از پژوهش، نه بر حسب روش‌های مورد استفاده برای تحقیق، بلکه بر حسب تمرکز آن بر روی موارد منفرد، تعریف می‌شود و احتمالاً بسیاری از پژوهشگران که مطالعه موردی انجام می‌دهند، کار پژوهشی خود را به‌جای مطالعه موردی با عناوین دیگری مطرح می‌کنند (استیک^۱، ۱۹۹۴: ۲۳۷). مطالعه موردی بر اساس تعریفی که بین^۲ (۱۹۹۴) ارائه می‌دهد، تحقیقی است که یک پدیده معاصر^۳ را در زمینه و بستر واقعی آن، به‌ویژه در شرایطی که مرزهای میان پدیده و بستر زمینه‌ای آن به‌روشنی آشکار نیست، مورد بررسی قرار می‌دهد (حریری، ۱۳۸۵: ۸۱).

هدف کلی در هر مطالعه موردی مشاهده تفصیلی ابعاد «مورد» تحت مطالعه و تفسیر مشاهده‌ها از دیدگاه کل‌گرا^۴ است. از این رو مطالعه موردی بیشتر به روش کیفی و با تأکید بر فرآیندها و درک و تفسیر آنها انجام می‌شود. هدف اصلی آن است که مشخص کند: «چرا» یا «چگونه» یک رویداد یا پدیده ظاهر می‌شود؟ یا این که «چه رخ داد»، «چرا رخ

1- Stake

2- Yin

3- Contemporary

4- Holistic

داد؟» و «چگونه رخ داد؟» (سرمد، بازرگان، حجازی، ۱۳۷۷: ۸۹). اکثر مطالعات موردی از نوع پژوهش‌های کیفی است که گاه در مورد بررسی خانواده‌ها، گروه‌ها و مؤسسات به کار می‌رود. گرچه تعداد نمونه‌ها یکی یا تعداد معدودی‌اند اما متغیرهای زیادی مورد بررسی قرار می‌گیرند. چنانچه این مطالعه به‌خوبی طراحی گردد، منبع اطلاعات مفید و در تأیید نظریه‌ها به کار می‌آیند. مطالعه موردی در مواردی که حتی دانش کمی در مورد موضوع وجود دارد، قابل اجرا است، بنابراین می‌توان آن را تولیدکننده دانش تلقی کرد که گاه به کشف و شناخت پدیده‌ها منجر می‌شود این مطالعه توانایی ایجاد فرضیه‌ها را دارد تا با آزمون آنها گستره دانش را افزایش دهند و این موارد از ویژگی‌های خاص این پژوهش محسوب می‌شود (حاج‌باقری و همکاران، ۱۳۹۲: ۲۱۰).

در تحقیق زاویه‌بندی حاضر از ترکیب روش‌های مصاحبه عمیق با افراد آگاه و مددجویان و مشاهده مستقیم و مشارکتی و بررسی اسناد و مدارک، برای گردآوری داده‌ها استفاده شده است. به‌کارگیری روش‌های چندگانه در جمع‌آوری داده‌ها در پژوهش موردی، اعتبار یافته‌های این روش را از طریق فرآیندی افزایش می‌دهد که روش تلفیقی یا سه‌سوسازی^۱ نامیده می‌شود (بورگ و گال، ۱۳۸۲: ۹۶۶). روش نمونه‌گیری در این مطالعه نمونه‌گیری هدفمند از نوع نمونه‌گیری شدت است. بر اساس نمونه‌گیری شدت^۲، نمونه‌هایی استفاده شده که ویژگی مورد نظر محققان را به شدت تجربه کرده باشند (محمدپور و علیزاده ۱۳۹۰). بنابراین از نمونه‌هایی استفاده شده که حداقل ۵ سال از تاریخ تحت پوشش قرار گرفتن آنها در مؤسسه گذشته است، در ضمن تعدادی از مددکاران، زمانی خود تحت پوشش این خیریه بوده‌اند. در همین راستا تعداد نمونه‌های انتخاب‌شده در این مطالعه ۲۰ نفر بودند که ۱۵ نفر از آنها را مددکاران و پرسنل مؤسسه حمایت از مستمندان و ۵ نفر را افراد تحت پوشش تشکیل می‌دادند. مصاحبه با این نمونه‌ها تا آنجا ادامه یافت که محققان به مرحله اشباع نظری دست یافتند. اشباع نظری^۳ هنگامی صورت می‌پذیرد که در رابطه با مقوله‌های مورد نظر هیچ داده جدید و مرتبطی در حال ظهور نباشد یا تدوین هیچ مقوله

1- triangulation

2- Intensity sampling

3- Theoretical saturation

دیگری برای توضیح پدیده مورد علاقه ضروری به نظر نرسد و چنین جلوه کند که رابطه بین مقوله‌ها به خوبی تثبیت شده است. به عبارت دیگر در خصوصیت اشباع، با ادامه جمع‌آوری داده‌ها، داده‌های جمع‌آوری شده تکرار داده‌های قبلی بوده، اطلاعات جدید تولید نمی‌گردد. پس بر خلاف تحقیقات کمی که حجم نمونه از طریق محاسبات آماری تعیین می‌گردد، در تحقیقات کیفی تکرار اطلاعات قبلی یا تکرار تم‌ها یا نکات برجسته، علامت کافی بودن حجم نمونه است (حاج‌باقری و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۶). این فرآیند را نمونه‌گیری نظری می‌خوانند که به دنبال نمونه‌گیری هدفمند می‌آید. برای تحلیل و تفسیر داده‌ها از شیوه تحلیل تماتیک یا موضوعی استفاده شد که از متعارف‌ترین و پرکاربردترین روش‌های تحلیل داده‌های کیفی است. «تحلیل تماتیک عبارت از تحلیل مبتنی بر استقرای تحلیلی^۱ که طی آن محقق از طریق طبقه‌بندی داده‌ها و الگویابی درون داده‌ای و برون داده‌ای به یک سنخ‌شناسی تحلیلی دست می‌یابد. به عبارت دیگر، تحلیل تماتیک عبارت است از عمل کدگذاری و تحلیل داده‌ها با این هدف که داده‌ها چه می‌گویند. این نوع تحلیل به دنبال الگویابی در داده‌هاست. زمانی که الگویابی از داده‌ها به دست آمد، باید حمایت موضوعی از آن صورت گیرد، به عبارتی، تم‌ها از داده نشأت می‌گیرند» (محمدپور، ۱۳۸۸؛ توماس و هاردن، ۲۰۰۸ نقل از محمدپور و همکاران، ۱۳۹۱: ۳۳۴). در این پژوهش همان‌طور که گفته شد، با استفاده از شیوه نمونه‌گیری هدفمند با ۲۰ نفر از مطلعین مصاحبه شد و با توجه به نمونه‌گیری نظری، معیار اشباع داده‌ها برآورده شد. داده‌های گردآوری شده با استفاده از روش تحلیل تماتیک، دسته‌بندی، سازمان‌دهی و مقوله‌بندی شده و مقوله‌های عمده استخراج شدند، سپس، مقوله‌ها با ارجاع و استناد به داده‌های مصاحبه‌ای و مشاهده‌ای تفسیر شده و در نهایت در قالب یک الگوی موضوعی ارائه شدند.

۱- استقرای تحلیلی (analytic induction) بدان معنی است که پژوهشگر در داده‌ها ذره ذره جستجو و سپس استنباط می‌کند که رخدادها یا بیان‌های معینی، مواردی از مضمون یا الگوی زیرساز واحدی هستند. پس، مضمون‌ها و الگوها با استقرای از داده‌ها به دست می‌آیند (بورگ و گال، ۱۳۸۲: ۵۴).

یافته‌ها

پس از انجام مصاحبه عمیق و باز با ۱۵ نفر از افراد مطلع شامل مددکاران و پرسنل مؤسسه حمایت از مستمندان و ۵ نفر از افراد تحت پوشش این مؤسسه و تحلیل داده‌های پژوهش، دوازده مقوله عمده استخراج شدند که عبارتند از: انسجام و همکاری نهادها، آگاهی‌بخشی به مردم، مبارزه با بدعت‌ها و انحرافات، بازتولید و احیای فعالیت‌های فرهنگی و دینی، تلقی چند بعدی از تکذی‌گری، کاریابی، پرهیز از کمک مالی به‌طور مستقیم به متکذیان، ساختار سازمانی مؤسسه، حمایت مادی و اجتماعی، تأمین مسکن، بررسی و بازرسی مداوم و تأمین نیروی انسانی.

مقوله‌های استخراج شده در بخش برآیند در قالب یک الگوی موضوعی با عنوان «ویژگی‌های بارز مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان» نشان داده شده‌اند. حال به توصیف و تحلیل تم‌های دوازده‌گانه مذکور با استناد به اطلاعات دریافتی از برخی مصاحبه‌های صورت گرفته با مطلعین و افراد تحت پوشش مؤسسه و نیز اسناد و مدارک پرداخته می‌شود.

انسجام و همکاری نهادها: همدلی و همکاری مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان با دیگر تشکلهای و جمعیت‌ها در حمایت از اقشار محروم جامعه از یک طرف و هماهنگی این مؤسسه با دستگاهها و نهادهای اجرایی از طرف دیگر، از شاخص‌های این مؤسسه در مقابله با پدیده تکذی‌گری است. این در حالی است که بیش از ۵۰ تشکل کانون خیریه در شهر تبریز وجود دارد.

یکی از مددجویان می‌گوید:

«اوایل به سازمان بهزیستی می‌رفتم، بعد از مدتی آنها به من گفتند، مؤسسه به منزل شما نزدیک‌تر است و برای کمک گرفتن به آنجا مراجعه کن. از آن زمان به بعد من عضو این مؤسسه شدم».

به‌عنوان مثال، یکی از مدیران مسئول در اشاره به همکاری تمامی نهادهای خیریه شهر در این زمینه می‌گوید:

«جهت شناسایی و سازمان‌دهی متکدیان همه دستگاه‌های ذی‌ربط برحسب توانمندی خود مانند شهرداری، سازمان‌های رفاهی، نیروی انتظامی، قوه قضائیه و کسبه و بازار شهر در اجرای طرح، هماهنگی‌های لازم را انجام می‌دهند تا مشکلات را در این زمینه با همکاری و مساعدت یکدیگر حل کنند».

در همین رابطه، در مورد همکاری سایر مؤسسات خیریه، یکی از افراد مطلع می‌گوید:

«کمیته امداد امام خمینی و سازمان بهزیستی و سایر نهادها نیز هر یک کار خودشان را انجام می‌دهند و با وجود تعداد زیادی از مؤسسات خیریه در این شهر، هیچ‌کدام مزاحمتی برای دیگری ایجاد نمی‌کنند یعنی همه سازمان‌ها و نهادها از قانون تبعیت کرده و در اجرا از آن سرپیچی نمی‌کنند».

آگاهی بخشی به مردم: شناساندن مسئله تکتدی‌گری، توصیف آن به عنوان یک آسیب اجتماعی در کلیه مراکز دولتی مثل مدارس، دانشگاه‌ها، بیمارستان‌ها و یا مراکز غیردولتی مانند مساجد و تکایا، محلات، بازار و سایر اماکن عمومی در اولویت کاری این مؤسسه قرار دارد.

در همین رابطه یکی از افراد مسئول می‌گوید:

«مؤثرترین عامل رواج تکتدی‌گری، افزایش درآمد متکدیی از طریق کمک ناشایست افراد ناآگاه و به‌دنبال آن عدم رغبت او به کار کردن یا کمک عادی و مشروع می‌باشد. به عبارتی، تمام گرفتاری‌های این مؤسسه، به‌علت معضل سائل‌پروری از طریق اشخاص ساده‌ لوح است، زیرا به عقیده آنان نباید افراد سائل را محروم کرد و در این طرز تفکر خود نوعی وسواس و خیالات واهی دارند که افکار بی‌سوادان یا باسوادانی که طرز فکر منحط داشته را به اشتباه انداخته‌اند. این اندیشه‌های نادرست چنان در ذهن آنان رسوخ کرده است که به مطالب روشن و متقن بدبین بوده، لکن خرافات و منفی‌گرایی را به شدت باور کرده‌اند».

در همین راستا مؤسسه برخی از شیوه‌های اعمال‌شده از متکدیان را برای روشن شدن اذهان مردم بیان می‌کند مانند: داشتن ظاهر ناهنجار و دلخراش، با سیمایی مذهبی و ریش بلند یا سفید و عبائی بر تن، نشان لرزش خاصی در بدن، حالت نایبائی، فال‌گیری به‌وسیله

کاغذ فال حافظ و غیره. مؤسسه همچنین به بازاریان در مورد عدم نظم و ترتیب عبور و مرور و سد معبر و استفاده نامناسب متکدیان از این آشفتگی‌ها و نابسامانی‌ها هشدار می‌دهد و همواره جهت شناساندن مسئله، مخاطبان را به مقایسه‌های منصفانه و ارزیابی صحیح فرا می‌خواند.

یکی از مطلعین در مؤسسه می‌گوید:

«این خیریه از میلیون‌ها ریال پول واریزشده به صندوق‌ها که سابق به جیب متکدیان نیرنگ‌ساز و فسادگر روانه می‌شد اکنون بیش از چندین هزار خانواده مستمری‌بگیر را با کمک‌های گوناگون (جنسی، پوشاکی، غذایی، هزینه تحصیلی، درمان و عمل‌های جراحی خیلی مهم، بناکاری و تعمیرات پی در پی در و هزینه‌های برق و گاز و آب) مساعدت و پشتیبانی می‌کند. وی افزود آیا بهتر نبود سائل پروران به‌جای آنکه پول‌های خود را به گدایان دهند با اهداء آنها به مؤسسه، افراد را از مشکلات و گرفتاری عمده نجات دهند؟»

مبارزه با بدعت‌ها و انحرافات: نمونه‌ای از موارد مبارزه با انحرافات، حذف تشریفات زائد در مراسم ترحیم و سوگواری می‌باشد. رقابت و چشم و هم‌چشمی در اهداء گل‌های رنگارنگ به محافل سوگ خانواده‌های عزادار جهت تسلیت به آنان از طرف مؤسسه حمایت از مستمندان تبریز مورد انتقاد قرار گرفت. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این مورد می‌گوید:

«ایرادی برای این‌گونه هدایا به‌عنوان تسلیت از بعد ماهوی و معنوی متصور نیست ولی به‌علت پژمردن و افسردن گل‌ها و تبدیل‌شدن آن‌ها به خش و خاشاک خشکیده که خود هزینه دیگری را برای بیرون‌ریختن می‌طلبد، مصداق بارز اسراف و اتلاف و تضييع مال است که این موضوع شدیداً منع شرعی دارد. از طرف دیگر تقلید و چشم و هم‌چشمی خانواده‌ها در اهداء انواع گل‌ها و نهایتاً افزایش روزافزون ارزش ریالی آن‌ها و پیامدهای جانبی آن‌ها مورد انتقاد است. لذا این مؤسسه به‌منظور جلوگیری از این تشریفات بدعت‌گونه در سال ۱۳۷۰ تابلوهای تسلیت مجالس سوگ را به‌عنوان جایگزین شاخه گل‌ها تعبیه و به مجالس ختم ارائه نمود که علاوه بر حذف یکی از موارد تشریفات، خود منبع درآمدی است که برای کمک و رفاه محرومان و درماندگان هزینه می‌شود. در این مورد کسانی از افراد

هستند که تقاضای تابلوهای قطور و زیباتر و گران‌قیمت‌تر را می‌نمایند ولی مؤسسه به دلیل یکنواخت بودن و رعایت اصل هدف (دوری از اسراف و رهایی مردم از قید تشریفات و خودنمایی) از تهیه و ارائه آنها خودداری می‌نماید».

یکی دیگر از موارد مبارزه با بدعت‌ها حذف بر پایی سفره‌های رنگین و تجملاتی بعد از مراسم خاکسپاری می‌باشد، یکی از افراد مصاحبه‌شونده در این مورد می‌گوید:

«بعضی از مسلمانان از جمله شیعیان آداب و رسوم شرعی را طبق سلیقه و نظر خود به کار می‌بندند از قبیل اطعام بعد از مراسم دفن و کفن که علی‌رغم داشتن تألمات روحی برای حفظ موقعیت و آبروی متوفی، میهمانی‌های مفصل ترتیب می‌یابد که نه تنها مطابق سنت حضرت رسول اکرم(ص) نیست بلکه در بعضی موارد با دستورات شرع منافات دارد. در خصال شیخ صدوق در باب الخمسه آمده که امام هفتم به نقل از رسول خدا فرموده اند ولیمه در چند مورد مانند عروسی، زاد و ولد و غیره دارای ارزش و احترام است. یعنی علاوه بر این که میهمانی و اطعام را از ولیمه‌های مجاز در مراسم سوگ به حساب نیاورده طی روایات متعدد بیان شده که به همسایگان صاحب مصیبت سه روز اطعام کنند. حضرت صادق(ع) فرمودند که خوردن نزد اهل مصیبت از عمل اهل جاهلیت است و سنت به آن‌ها طعام‌بردن است به طوری که رسول خدا(ص) درباره فرزندان و خانواده حضرت جعفر بن ابیطالب، موقعی که خبر شهادتش رسید به انجام چنین کاری امر فرمودند.»

یکی از مدیران مؤسسه در این مورد اشاره می‌کند:

«شایسته است هر فرد به فراخور حال خود اگر بر فرض هم بر خود حتم کرده که در این‌گونه موارد مبالغی برای آمرزش درگذشتگان خود هزینه نماید می‌تواند مبلغ مورد نظر خود را به صورت نقدی یا جنسی به یکی از خیریه‌ها اهدا نموده و یا این که خود شخص به طور مستقیم برای رضای خالق و رفاه مخلوق در جهت تهیه جهیزیه، معالجه بیماران و یا ادای بدهی‌های مددجویان و غیره خرج نماید.»

بازتولید و احیای فعالیت‌های فرهنگی و دینی: فرهنگی می‌توان باقی بماند که حرکت عناصر آن آهنگی یکسان یا دست‌کم مشابه نشان دهد. از روزه تکدی‌گری چنانچه حرکت

در سطح مادی جامعه، موجبات حرکت در سطوح ارزشی را فراهم نسازد ممکن است زندگی مادی بهبود یابد اما تحجر ارزش‌ها موجب شود تکدی باقی مانده و حتی صورت غیرمتعارف پذیرد. در آن صورت فردی را خواهیم دید که دارای مال و منال و یا از نظر مادی بی‌نیاز است، اما این فرد از نظر روانی نیازمند، فقیر و در حال انجام تکدی می‌باشد. واقعیتی که می‌تواند تحجر جامعه را برانگیزد و بی‌اعتمادی مردم را به آنان که واقعاً نیازمندند، موجب شود (ساروخانی، ۱۳۷۷). از سال ۱۳۷۰ یعنی قریب به ۲۳ سال قبل تاکنون، به‌منظور از بین بردن تکدی‌گری از طرف مؤسسه حمایت از مستمندان تبریز، طرحی پیشنهاد و به همت پشتیبانی مردم اجرا گردید. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این زمینه می‌گوید:

«با الهام از آیات قرآن مجید^۱ و پیروی از امامان معصوم (ع) چندین سال است که از طرف مؤسسه و با مشاوره با علمای اعلام و بزرگان دین پیشنهاداتی در هنگام تلاوت آیات قرآن در مجالس ختم ارائه شده که اجرای آن بر همگان لازم‌الاجراست مانند: سکوت کامل، عدم پذیرایی، گوش جان سپردن به مضامین آیات شریفه، جلوس (نشستن صاحبان عزا) و پرهیز از ترک مجلس به هنگام قرائت قرآن». علت اجرای آن یکی خنثی‌نمودن ایرادات و بهانه‌جویی‌های بیگانگان در اعتراض به وضع مجالس قرآن و کم‌حرمتی شیعیان به این کتاب آسمانی بوده و دیگری زنده نگاه‌داشتن این امانت الهی به دست پاکان است، تا وسیله تکدی و سودجویی عده‌ای متکدی قرآن‌خوان معلول‌الحال در گورستان‌ها که از روی قرآنی که صفحات آن کتیف بوده و به طور غیرصحیح قرآن می‌خوانند، قرار نگیرد. در غیر این صورت برخی از افراد از روی غفلت و ناآگاهی به این گدایان قرآن‌خوان بخشش نموده و سبک جدیدی از تکدی‌گری در جامعه رواج پیدا می‌کند. این مؤسسه به منظور پیشگیری از این نوع اهانت‌ها و سبک‌شماری‌ها به قرآن مجید، روزهای پنج‌شنبه و جمعه در سالن شهدای گورستان وادی رحمت قرآن را به‌صورت زنده توسط قاریان مؤمن و متقی و نیز نوارهای قاریان مشهور داخلی و خارجی با ترجمه آن پخش می‌کند و صندوق‌هایی (احسان اموات) در محوطه گورستان و داخل ساختمان نصب، تا مردم وجوه اهدائی اموات خود را در آن‌ها واریز نمایند. این در حالی است که در بسیاری از شهرهای ایران این شیوه از تکدی

۱- سوره اعراف آیه ۲۰۴.

گری را شاهد هستیم. به‌علاوه با یک برنامه‌ریزی هدفمند برای خانواده‌های تحت پوشش و فرزندان آن‌ها، به‌ویژه در طول تعطیلات تابستان که دانش‌آموزان اوقات فراغت بیشتری دارند، برگزاری مسابقات قرآن و کتابخوانی و اهداء جوایز به آن‌ها جهت ترویج فرهنگ مطالعه و کتابخوانی اجرا می‌گردد. همچنین به منظور پاسداری از ارزش‌های دینی و حفظ حریم ولایت از سال ۱۳۸۱، هر ساله مراسم سوگواری در ایام شهادت پنج تن آل‌عبا، با شکوهی خاص در خیابان‌ها و معابر توسط اعضا و علاقمندان مؤسسه برگزار می‌گردد (روابط عمومی مؤسسه، ۱۳۸۳).

تلقی چند بعدی از تكدی گری: توجه صرف به ابعاد اقتصادی تكدی گری و عدم توجه به فرهنگ تكدی گری نتیجه‌ای جز بازتولید تكدی گری نخواهد داشت. وجه غالب سیاست‌های کلی در از بین بردن تكدی گری، فروکاستن آن به عوامل اقتصادی و نادیده گرفتن فقر فرهنگی است.

تكدی گری همچون سایر پدیده‌های اجتماعی، چندبعدی و چندعاملی است بنابراین می‌تواند به‌گونه‌ای سیستمی در ارتباط با سایر مسائل مورد توجه قرار گیرد و تحقق این امر مستلزم همکاری تمامی بخش‌های رسمی و غیررسمی جامعه در راستای ریشه‌کن کردن این مسأله اجتماعی ریشه‌دار است (ادهمی و همکاران، ۱۳۸۹). در همین راستا مؤسسه در امر کمک‌رسانی خود به مددجویان علاوه بر بعد اقتصادی، ابعاد خانوادگی، اجتماعی و به‌ویژه فرهنگی را مد نظر قرار داده است. به‌طوری که در از بین بردن این معطل، از برنامه‌های فرهنگی و آموزشی استفاده می‌نماید. یکی از مددجویان در پاسخ به این که در بخش جهیزیه چه کمک‌هایی دریافت می‌کنید، می‌گوید:

«برای دریافت جهیزیه ۳ شرط لازم است: الف- میزان مهریه حداکثر ۱۱۴ سکه ب- طول مدت دوران عقد حداکثر یک سال ج- داشتن ۱۰ سال سابقه سکونت در تبریز. به‌همین علت مؤسسه در بخش‌های جهیزیه، ازدواج، بهداشت و درمان و تحصیل با نگاهی ژرف و عمیق وارد می‌شود.»

کاریابی: مؤسسه با هدف از بین بردن فقر و تن‌پروری، کارکردن و عزت‌نفس افراد را در اولویت برنامه خود قرار داده است و افراد را براساس توانایی و استعدادشان به شرکت‌ها و مؤسسات معرفی و با انجام هماهنگی‌های لازم زمینه اشتغال آنان را فراهم می‌کند. یکی از معطلین در این زمینه می‌گوید:

«فرض کنید متقاضی، ماهانه هزینه زندگی پانصد هزار تومان باشد و امکان دارد که سیصد هزار تومان درآمد را از راه کارکردن به دست آورد. این فرد برای نگه داشتن اشتغال خود از طرف مؤسسه حمایت شده، به طوری که کاهش اختلاف میان درآمد و توانایی کار وی (کسری درآمد) توسط مؤسسه خیریه پرداخت می‌گردد تا شخص از طریق کارکردن عزت‌نفس خود را بازیابد. علاوه بر این، فعال نمودن بخش کاریابی برای متکذیان توانا به کار، موجب قطع شدن فقر مزمن می‌گردد. در امور کاریابی، مؤسسه علاوه بر افراد خانواده‌های تحت پوشش خود، افراد غیرپوشش مؤسسه را نیز پس از تحقیق و شناسایی لازم، آنان را به کار ارجاع می‌دهد». به طور احتمال هر ساله چندصد نفر از طریق کاریابی خودکفا می‌شوند.

پرهیز از کمک مالی به طور مستقیم به متکذیان: تکذی‌گری گرچه خود یک عمل انحرافی، آسیب اجتماعی و عملی ناهنجار است اما باید توجه کرد که این تنها افراد تنبل و بی‌آبرو نیستند که دست به تکذی می‌زنند و چهره شهری را از ناهنجاری‌های روانی و اجتماعی آلوده می‌کنند، بلکه شهروندان نیز در پدید آمدن این عمل ناهنجار دخالت دارند. بی‌تفاوتی در برابر این پدیده شوم، اهمال کاری و عدم جستجوی واقعی از علل این عمل زشت و نازیبا که احیاناً مقدسات را نیز مورد تعدی قرار می‌دهد خود می‌تواند، عاملی مهم در پدیدار شدن این رفتار ناهنجار اجتماعی گردد. چه رسد به این که عده‌ای احیاناً از روی بی‌توجهی، صدقه‌دادن خود را به این زشت‌کاران بدفرجام، نوعی عملی مطلوب، مذهبی و مقدس بدانند که به زعم خود به شخص ناداری کمک می‌کرده، غبار غم و پریشان‌دلی وی را می‌زدایند، غافل از این که، آنها خود به این رفتار ناشایست کمک می‌کنند. آنان با این اعمال خود، تکذی‌گری را به صورت رفتاری عادی و طبیعی در جامعه نشان داده و گداپروری و گدایان را با چهره‌های زشت و متنوع، به شکل سنت اجتماعی درمی‌آورند (روابط عمومی مؤسسه، ۱۳۸۳).

ساختار سازمانی مؤسسه: ساختار سازمانی این مؤسسه بر مبنای نظم و ترتیب دادن به کارها، تقسیم و تخصیص وظایف بین اعضای مؤسسه و کارکنان آن می‌باشد، به طوری که هدف‌ها و اثربخشی آن بتواند بر اساس جدول زمان‌بندی شده مؤسسه تحقق یابد. این ساختار مشخص کرده است که کار و فعالیت‌های مؤسسه چگونه برنامه‌ریزی، تقسیم و هماهنگ شده است. هیأت امنا که در رأس تصمیم‌گیری‌های این مؤسسه قرار دارد، روابطی منظم و منطقی که لازمه کارکنان این مؤسسه می‌باشد را به وجود آورده است.

یکی از افراد مطلع در مؤسسه در این باره می‌گوید:

«تعداد افراد هیئت امنا ۸۵ نفر است که هفته‌ای یک روز در بعدازظهرها تشکیل جلسه می‌دهند و دستورات لازم را برای اجرا و تصمیم‌گیری به هیئت مدیره می‌دهند. هیئت مدیره که اعضای آن ۷ نفر می‌باشند هر دو سال یک بار، از بین افرادی که کاندید می‌شوند به صورت کتبی انتخاب می‌شوند. هیئت مدیره هفته‌ای یک روز صبح‌ها تشکیل جلسه می‌دهد و هر سال (معمولاً ۳۰ اردیبهشت‌ماه) گزارش سالیانه می‌دهد. براساس مصوبه هیئت مدیره، مؤسسه یک مدیر عامل دارد که اجراکننده قوانین و امورات مؤسسه است و عضو هیئت مدیره نیست ولی در جلسات هیئت مدیره که هر هفته (یک‌شنبه‌ها) برگزار می‌گردد، شرکت می‌کند. مدیرعامل در قبال هیئت امنا مسئولیتی به عهده ندارد. سه نفر بازرسی نیز دارند که در هیئت مدیره کارهای بازرسی را انجام می‌دهند.»

حمایت مادی و اجتماعی: در حالی که سازمان‌های متصدئی امر فقرزدایی در انجام وظایف خود پیوسته از کسری منابع مالی سخن به میان می‌آورند، مؤسسه حمایت از مستمندان تبریز توانسته است با اتکا بر حمایت‌های مردمی و کمک‌های مالی چشمگیر، به‌ویژه از طرف کسبه و بازاریان تبریز، توان مقابله با مشکلات اقتصادی و مالی را بر خود هموار کند.

یکی از مدیران ارشد این مؤسسه می‌گوید:

«افراد خیر سرمایه‌های چندمیلیون تومانی خود را در یکی از بانک‌ها مثلاً بانک رفاه کارگران سپرده‌گذاری می‌کنند تا وقتی که این اشخاص زنده هستند سود پول خود را گرفته و به حساب مؤسسه واریز می‌کنند، بر اساس قرارداد بین این افراد و مؤسسه بعد از فوت آنها

این حساب‌ها به مؤسسه منتقل می‌گردد. تعدادی از این پرداخت‌ها ثابت و به‌صورت ماهیانه و گروهی نیز متغیر و غیردائمی می‌باشد که این پرداخت‌ها به دلخواه خود به‌صورت حضوری یا غیرحضوری (اینترنتی) انجام می‌شود. البته پول‌هایی که مربوط به خود مؤسسه است در بانک‌های قرض‌الحسنه که سود به آن‌ها تعلق نمی‌گیرد سپرده‌گذاری می‌شود. زیرا اعضا مؤسسه کلیه اقدامات را با استفاده از مفاهیم عمیق قرآنی و با تأسی از سیره ائمه معصومین انجام می‌دهند. چنانچه مؤسسه به بودجه بیشتری نیاز داشته باشد برپایه دعوت‌نامه قبلی از معتمدین خود تشکیل جلسه می‌دهد به‌طوری که افراد حاضر در جلسه براساس توانایی خود متعهد می‌شوند که مبلغ درخواستی را پرداخت نمایند، حتی گروهی در همان جلسه برگزار شده و در آن نشست، مبلغ مورد نظر خود را پرداخت می‌نمایند».

علاوه بر حمایت‌های مالی ذکرشده، مؤسسه از طریق دیگر منابع مالی مانند نصب صندوق‌هایی در معابر و مساجد و بیمارستان‌ها و جمع‌آوری عایدات آن‌ها، پرداخت‌های مردمی (که به‌ویژه در ماه‌های رجب و شعبان و رمضان و اعیاد مخصوصاً عید فطر افزایش می‌یابد) فروش تابلوهای تسلیت و متفرقه و گوسفندهای قربانی، پشتیبانی می‌گردد.

از شخصی که برای پرداخت حضوری مراجعه کرده بود سؤال شد: چگونه و چه زمانی شما وجوهات خود را تحویل می‌دهید؟ جواب داد: «در زمان‌های متغیر، گاهی ماهانه و زمانی سه‌ماهه تحویل می‌دهیم، ۱۵ سال است که عضو این مؤسسه هستیم و ما خود یک مؤسسه خیریه هستیم که کارهای مربوط به نیمه شعبان را انجام می‌دهیم، کمک‌های افراد خیری که توسط ما جمع‌آوری می‌شود به این مؤسسه تحویل می‌دهیم و در قبال آن رسید پرداختی دریافت نموده، سپس جهت ثبت نهایی آنها در کامپیوتر وارد می‌گردد».

تأمین مسکن: منابع مالی مؤسسه تنها به وجوهات نقدی منحصر نمی‌گردد، بلکه در بخش‌های دیگری همچون مسکن نیز سرمایه‌گذاری دارد. هیأت امناء در بخش املاک و مسکن حضوری فعال دارد به‌طوری که ۶۰ تا ۷۰ درصد واحدهای مسکونی جزء اموال مؤسسه شده است و شرط عمری نداشته است.

یکی از افراد مطلع در مؤسسه در این مورد اشاره می‌کند:

«۶۵ واحد مسکن اهدائی داریم که اسناد این واحدها طی قرارداد محضری به شرط عمره به نام مؤسسه ثبت می‌گردد. این واحدها طی قرارداد محضری که سند به نام مؤسسه می‌خورد، به شرط عمره است یعنی تا زمانی که فرد در قید حیات است از منزل استفاده می‌کند ولی بعد از فوتش، آن ملک به مؤسسه تعلق می‌گیرد و نیازی به انتقال ندارد. البته این قرارداد، فرصت ۵۰ ساله دارد که چنانچه شخص اهداءکننده، نظرش تغییر کند می‌تواند آن را به نام خود برگرداند».

بررسی و بازرسی مداوم: از افرادی که به‌عنوان عضو پذیرفته می‌شوند هر از ۳ تا ۶ ماه به‌صورت دوره‌ای توسط بازرسان مؤسسه، تحقیقات و بررسی‌های لازم به‌عمل می‌آید تا راه هرگونه سوء استفاده به‌ویژه سوء استفاده‌های مالی گرفته شود. شهر تبریز از لحاظ رسیدگی وضعیت خانواده‌های مددجو به ۱۲ منطقه تقسیم و هر منطقه ۲ نفر بازرس با ویژگی‌های تعیین شده از طرف مؤسسه دارا می‌باشد. گزارش بازرسان به بخش شورا که شامل گروه‌های سه نفری می‌باشند ارجاع داده می‌شود. این شورا که هفته‌ای یک بار تشکیل جلسه می‌دهد گزارش بازرسان را به‌طور دقیق مورد ارزیابی قرار داده و اولویت‌بندی پرونده‌های بررسی شده را برای رسیدگی به امورات مددجویان در دستور کار خود قرار می‌دهد (روابط عمومی مؤسسه، ۱۳۸۳).

تأمین نیروی انسانی: مشارکت داوطلبانه جمعی از افراد متدین همراه با حضور مستمر در بخش‌های خدماتی و اجرایی، اراده قوی یاران مؤسسه را در پیگیری اهداف آن نشان می‌دهد. افرادی که در بخش‌های پذیرش، بازرسی و بررسی امورات مددجویان، دسته‌بندی و تعمیر پول‌ها، شمارش آن‌ها، ارائه ارزاق در انبار خواربار کار می‌کنند همه از اعضای هیئت امناء هستند که به صورت افتخاری یعنی بدون گرفتن هیچ کارمزدی مشغول به فعالیت هستند. اعضای اصلی که در این مؤسسه کار می‌کنند نه تنها هیچ‌گونه دستمزدی در قبال انجام وظایف دریافت نمی‌کنند بلکه بعضی از آن‌ها کمک‌های مالی زیادی را به مؤسسه اهدا می‌کنند. سایر کارکنان این مؤسسه که بالغ بر ۳۳ نفر هستند با دریافت حداقل دستمزد با جدیت و تلاش چشمگیری انجام وظیفه می‌کنند تا به دو هدف عمده که این مؤسسه آن

را دنبال می‌کند برسد. این اهداف عبارتند از: جلوگیری از تکدی‌گری و کمک به محرومان واقعی.

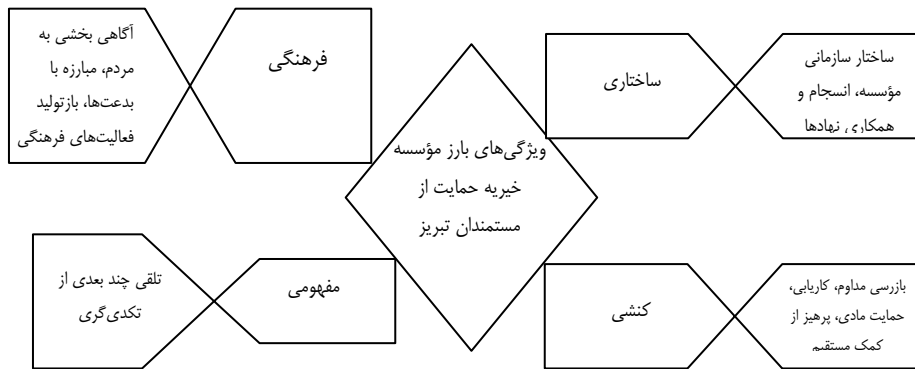
یکی از اعضای این مؤسسه اظهار می‌دارد:

«در جلساتی که توسط اعضای هیئت امنا و هیئت مدیره چای و یا میوه‌ای مصرف می‌گردد خود اعضا هزینه آن‌ها را پرداخت می‌کنند و از هر نوع استفاده هر چند اندک خودداری می‌کنند و این نشان از امانت‌داری اعضا نسبت به اصول اولیه مؤسسه می‌باشد. این موضوع باعث افزایش اعتماد مردم به مؤسسه گردیده که این امانت‌داری و صداقت در واقع بالاترین سرمایه برای مؤسسه محسوب می‌گردد».

پس از انجام مصاحبه‌های باز و عمیق با ۱۵ نفر از افراد مطلع (مددکاران و پرسنل مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان) و ۵ نفر از مددجویان تحت پوشش این مؤسسه و تحلیل داده‌های پژوهش، ۱۰ مقوله عمده استخراج شدند که عبارتند از: تلقی چند بعدی از تکدی‌گری، حمایت مادی و اجتماعی، کاریابی، تأمین منابع انسانی، آگاهی‌بخشی به مردم، مبارزه با بدعت‌ها و انحرافات، بررسی و بازرسی مداوم، پرهیز از کمک مالی مستقیم به متکدیان، ساختار مدیریتی مؤسسه، بازتولید و احیای فعالیت‌های فرهنگی و دینی.

مقوله‌های استخراج‌شده در بخش تحلیل نتایج در قالب یک الگوی موضوعی با عنوان «ویژگی بارز مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان» ارائه شده‌اند. حال به توصیف و تحلیل تم‌های ده‌گانه مذکور با استناد به برخی مصاحبه‌های صورت گرفته با افراد مطلع و مددجویان پرداخته می‌شود.

دوازده مقوله فوق از نظر پژوهشگران این تحقیق، مشخص‌ترین ویژگی‌های بارز مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان تبریز بوده‌اند که به آن‌ها پرداخته شد. در بخش برآیند با جمع‌بندی یافته‌ها، مقوله‌های ذکرشده در قالب یک الگوی هسته با عنوان «ویژگی‌های بارز مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان» مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند.



نمودار شماره ۱ مدل نمایش موضوعی عملکرد مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان تبریز در کاهش تکزدی گری

برآیند

در این پژوهش تلاش شد با اتخاذ روش‌شناسی کیفی و زاویه‌بندی نظری از دیدگاه جامعه‌شناختی و سازمانی به ویژگی بارز مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان تبریز در خصوص کاهش تکزدی گری پرداخته شود. از این رو با استفاده از روش کیفی برای انجام عملیات پژوهش تعدادی از افراد مطلع و مددجویان این مؤسسه، با روش نمونه‌گیری هدفمند - نظری مورد مصاحبه عمیق قرار گرفتند، هم‌چنانکه، داده‌های میدانی و اسناد نیز مورد توجه پژوهشگران بودند.

تحقیق حاضر با این هدف دنبال شد که بررسی ویژگی‌های بارز این مؤسسه را صرفاً نمی‌توان با رویکردهای کمی و متعارف انجام داد، زیرا در بسیاری موارد اعداد و ارقام به دست آمده در تناقض با واقعیت‌های عملی قرار دارند، به‌علاوه کاربرد مفاهیم مصطلح در دیدگاه‌های کمی گرایانه همواره نشان از توصیف صحیح از مؤسسه‌ها نبوده و گویای توانایی آنها در حل مسائل نیست، به‌خصوص هنگامی که به بررسی ویژگی‌های مؤسسه‌های اجتماعی و حمایتی پرداخته می‌شود، نگاه تک سویه کمی و شیوه‌های متعارف نمی‌تواند ابعاد و پیچیدگی وضعیت را نشان دهد. پژوهش حاضر با تکیه بر مطالعه موردی از نوع پژوهش کیفی تلاش کرد وارد جهان اجتماعی واقعی افراد و کنشگران درگیر در این پژوهش شده و

از نگاه امیک^۱ و سوژه محور به بازسازی واقعیت‌ها و برنامه‌های این مؤسسه در حل مسئله تکذبی‌گری بپردازد.

همچنان که در بخش قبل گفته شد، با استفاده از روش تحلیل موضوعی یا تماتیک دوازده مقوله عمده از داده‌های کیفی گردآوری شده، استخراج شدند که هر کدام بر بعد خاصی از عملکرد این مؤسسه متمرکز بودند. البته، این به معنای آن نیست که می‌توان بررسی ویژگی‌های بارز این مؤسسه را در قالب دوازده مقوله یادشده تلخیص کرد، با این حال، صرف‌نظر از برخی موارد متعارف، این دوازده مقوله را می‌توان مهم‌ترین ابعاد در بررسی ویژگی‌های این مؤسسه در نظر گرفت. مقوله‌های دوازده‌گانه انسجام و همکاری نهادها، آگاهی‌بخشی به مردم، مبارزه با بدعت‌ها و انحرافات، بازتولید و احیای فعالیت‌های فرهنگی و دینی، تلقی چند بعدی از تکذبی‌گری، کاریابی، پرهیز از کمک مالی به طور مستقیم به متکذبان، ساختار سازمانی مؤسسه، حمایت مادی و اجتماعی، تأمین مسکن، بررسی و بازرسی مداوم، تأمین نیروی انسانی بیان‌گر آن بودند که مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان علیرغم رویارویی با چالش‌های مهم و متعدد در مقابله باتکذبی‌گری به دستاوردهای قابل توجهی نائل آمده که باید در جهت ارتقای این خصوصیات و به روزرسانی آنها با مشارکت بیشتر مردم و حمایت‌های جامعه شهری تلاش مضاعف داشته باشد. در مدل موضوعی زیر مقوله‌های دوازده‌گانه در چهار دسته فرهنگی، مفهومی، کنشی و ساختاری عنوان شده‌اند.

عوامل فرهنگی: آگاهی بخشی به مردم، مبارزه با بدعت‌ها و انحرافات، باز تولید و احیای فعالیت‌های فرهنگی و دینی.

عوامل کنشی: بازرسی مداوم، کاریابی، حمایت مادی و اجتماعی، پرهیز از کمک مالی به‌طور مستقیم به متکذبان، تأمین مسکن.

۱- محققان پژوهش موردی باید مشخص کنند چگونه پدیده‌ها را همانطور که شرکت‌کننده می‌بیند مورد پژوهش قرار دهد. دیدگاه شرکت‌کننده را دیدگاه emic یا خودی و دیدگاه پژوهشگر غیرخودی یا etic گفته می‌شود که در درک مفهومی و نظری به آنها کمک می‌کند.

عوامل ساختاری: ساختار مدیریتی مؤسسه، انسجام و همکاری نهادها، تأمین نیروی انسانی

عوامل مفهومی: تلقی ساختاری از تكدی‌گری

این عملکردهای چهارگانه را می‌توان به‌نوعی نقاط برجسته عملکرد مؤسسه خیریه حمایت از مستندان تلقی کرد. همان‌طور که در مدل دیده می‌شود، بعد عملکرد کنشی بسیار متنوع‌تر دیده می‌شود. با این وجود، نباید از اهمیت دیگر ابعاد اغماض کرد. چنان‌چه بخواهیم اولویت عملکردهای مورد نظر را مورد توجه قرار دهیم، عملکرد فرهنگی از اهمیت بیش‌تری برخوردار است، زیرا تا زمانی‌که امورات فرهنگی مورد توجه واقع نشوند، منابع و عناصر زیرساختی به هدر رفته و اثرگذار نیستند. در مراحل بعد، عملکردهای کنشی، ساختاری و مفهومی قرار می‌گیرند که البته هر کدام با دیگری در ارتباط تنگاتنگ قرار دارند.

همان‌طور که در بخش نتایج دیده می‌شود، نگاه این پژوهش با نگاه دیگر مطالعات انجام‌شده که بر استدلال‌های آماری، استنباط‌های کمی و عددی تأکید دارند تا حد زیادی متفاوت است. این مطالعه کوشیده است با مطالعه موردی به روش کیفی ابعاد عملکرد مؤسسه مذکور را در مقابله با تكدی‌گری به تصویر کشیده و محاسن آن‌ها را یادآوری کند، تا این ابعاد مثبت و پیامدهای ارزشمند آن‌ها مورد توجه دیگر شهرها قرار گیرد.

زمانی تكدی‌گری به‌صورت یک کنش هدفمند و یک فعالیت اقتصادی غیررسمی در حوزه‌های عمومی (خیابان‌های پرتردد عابری، داخل پارک‌ها، جلوی مساجد، زیارت‌گاه‌ها و غیره) ناشی از تن‌پروری افراد و گاهی حاصل از اختلاف شدید طبقاتی و فقر هولناک تحمیلی ساخت اجتماعی، نشان داده می‌شود. به نمایش گذاردن این اشکال گوناگون حاکی از چند بعدی و چندعاملی بودن این پدیده اجتماعی دارد که حلّ این مسأله را در زمانی کوتاه امکان‌پذیر نمی‌سازد و مستلزم عملیات وسیع در بخش‌های مختلف فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی می‌باشد. به‌همین علت اقدامات بلندمدت باید سرلوحه برنامه‌ریزان مبارزه با تكدی‌گری باشد. از ابعاد مهم این عملیات راهبردی توجه به قابلیت‌ها و توانایی‌های افراد مددجو می‌باشد که این اقدام باید به‌صورت توجه به نیازهای اساسی آنان صورت گیرد. این

نگرش فعال‌گرایانه به افراد تحت حمایت، آن‌ها را از حالت انفعال خارج ساخته تا بتوان از وجود آنان در مبارزه با تکدی‌گری استفاده نمود. تجربه عملکرد برنامه‌ریزان در فرایند مبارزه با تکدی‌گری نشان از آن دارند که برنامه‌های مبتنی بر «صرفاً دستگیری از فقرا» نه تنها کمکی در جهت کاهش تعداد افراد متکدی نداشته‌اند بلکه بر گسترش شمار متکدیان بسیار تأثیرگذار بوده‌اند. در فرایند سیاست‌های کاهش تعداد افراد متکدی، توانمندسازی افراد تحت حمایت با هدف مشارکت در فعالیتهای اقتصادی به منظور کسب شغل، باید اساس کار سازمان‌های حمایت‌گر باشد. در نیل به این هدف یعنی توانمندسازی افراد تحت پوشش، به ویژه افرادی که توانایی‌های لازم برای کار کردن را داشته باشند، باید پوشش حمایتی آنان، از نظر مدت زمان، محدود باشد و در این مدت تلاش برای دستیابی به مهارت‌های شغلی برای آنان نیز امکان‌پذیر گردد.

برنامه‌ریزان مبارزه با تکدی‌گری باید فقرزدایی را در اولویت اقدامات خود قرار دهند زیرا جامعه قادر نخواهد بود بدون فقرزدایی، مبارزه با تکدی‌گری را به سرانجام رساند. برای از بین بردن فقر و تهیدستی، ساختار اجتماعی باید به گونه‌ای مدیریت گردد تا عدالت و فرصت‌های برابر برای قشرهای مختلف فراهم کند و نابرابری‌های اجتماعی به حداقل رسد. لازمه تحقق عدالت اجتماعی نیز عدم وجود ارتباط خویشاوندی و نبود رانت اقتصادی و اعتباری می‌باشد.

نتایج پژوهش بیان‌گر آن است که برنامه‌های مقابله با تکدی‌گری باید تلقی ساختاری از تکدی‌گری را مدنظر داشته باشد. تجربه عملکرد سیاست‌های مقابله با تکدی‌گری در کشور حکایت از آن دارند که سیاست‌های مقابله با تکدی‌گری که بدون هماهنگی با سایر نهادها و سازمان‌های ذی‌ربط باشد و صرفاً از اهرم‌های فشار و کنترل‌های اجتماعی و سیاسی بهره‌گیری نمایند، با موفقیت چندانی مواجه نشده‌اند. سیاست‌هایی که بدون پشتوانه مردمی و زیرساخت‌های فرهنگی باشند از جمله این سیاست‌ها هستند.

پیشنهادها

طبق یافته‌های حاصل از مصاحبه‌ها و مشاهدات این پژوهش، تأثیر مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان تبریز در مبارزه با تكدی‌گری تأیید شده است. آنچه پیشنهاد این مطالعه است گسترش این مؤسسه در سطح سایر شهرهای کشور برای مقابله با این پدیده می‌باشد. اما طبق مصاحبه‌های انجام گرفته، پیشنهادهایی برای بهبود و تقویت مبارزه با تكدی‌گری توسط این مؤسسه ارائه می‌گردد:

- به کارگیری تکنولوژی و استفاده بیشتر از فضای مجازی جهت صرفه‌جویی در زمان و نیروی انسانی و هزینه کردن این اوقات و نیروها در جاهای ضروری‌تر.
- افزایش مهارت آموزی به مددجویان جهت دستیابی به اشتغال پایدار به‌ویژه برای جوانان جویای کار و توانمند.
- آسیب‌شناسی برنامه‌ها توسط محققان جهت افزایش بعد علمی - پژوهشی آنها.
- افزایش تعامل با سایر تشکلهای و جمعیت‌های خیریه سراسر کشور به منظور گسترش اطلاعات و انتقال تجارب موفق به دیگر مؤسسات بویژه در مبارزه با تكدی‌گری.
- براساس مبانی دینی و اعتقادی، در حوزه اشتغال زنان بی‌سرپرست توجه مضاعف می‌طلبد تا عزت نفس آنها خدشه دار نگردد.
- در صورت امکان، بخشی از هزینه‌ها صرف دعوت از افراد متخصص در حوزه‌های دینی، فرهنگی، علمی و آموزشی جهت پرورش استعدادهاى فرزندان مددجو و نیز تقویت و استحکام پایه خانوادگی آنها گردد.
- با توجه به خدمات زیاد مؤسسه در زمینه بهداشت و سلامتی و تعداد زیاد مراجعان، نیاز به داشتن یک بیمارستان مستقل احساس می‌شود.

منابع

- ادهمی، جمال؛ دارابی، خدایار و مهدی ترکمان (۱۳۸۹)، عوامل مؤثر بر تمایل متکذبان شهر تهران به ترک تکذبی‌گری، *پژوهشنامه علوم اجتماعی*، سال چهارم، شماره اول، صص ۱۴۴-۱۲۳.
- ارشد، لیلی و علی‌اصغر درویشی‌فرد (۱۳۹۳)، بی‌سازمانی اجتماعی و امکان شکل‌گیری آسیب‌های اجتماعی، *فصلنامه پژوهشنامه مددکاری اجتماعی*، شماره ۱، صص ۱۳۶-۱۰۳.
- اسکیدمور، ویلیام (۱۳۷۵)، *تفکر نظری در جامعه‌شناسی*، ترجمه علی‌محمد حاضری و دیگران، تهران: انتشارات تابان.
- آسیب‌خیزیانی (۱۳۸۸)، نگاهی به طرح جمع‌آوری متکذبان تهران، *نشریه بهداشت روان و جامعه*، شماره ۱۷، صص ۲۶-۲۵.
- ایمانی جاجرمی، حسین، حسینی، سیدرسول و شاپور سلمانوندی (۱۳۹۱)، بررسی نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در توسعه اجتماعی روستایی، *فصلنامه تعاون و روستا*، سال سوم، شماره ۱۰، صص ۱۵۴-۱۲۳.
- بورگ و گال (۱۳۸۲)، مترجم احمدرضا نصر و همکاران، *روش‌های تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی*، جلد اول و دوم، انتشارات سمت، صص ۵۴.
- پورافکاری، نصراله و نرگس بهداروند (۱۳۸۷)، بررسی علل تکذبی‌گری در شهر اهواز، *فصلنامه توسعه اجتماعی*، دوره دوم، ش ۴، صص ۱۲۱-۱۵۰.
- حاج‌باقری، محسن‌ادیب؛ پرویزی، سرور و مهوش صلصالی (۱۳۹۲)، *روش‌های تحقیق کیفی*، انتشارات بشری، ص ۲۱۱.
- حریری، نجلا (۱۳۸۵)، *اصول و روش‌های پژوهش کیفی*، نشر دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات، صص ۸۱-۸۲.
- رایبینگتن، ارل؛ وینبرگ مارتین و هامر اسمیت، سوکی‌فر (۱۳۸۲)، *رویکردهای نظری هفتگانه در بررسی مسائل اجتماعی*، ترجمه رحمت‌الله صدیق سروستانی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
- ساروخانی، باقر (۱۳۷۷)، *پژوهشی در شناخت تکذبی در شهر تهران*، انتشارات کلمه، ۲۴، ۵۴، صص ۲۱۸-۲۱۷.
- ستوده، هدایت‌الله (۱۳۸۴)، *جامعه‌شناسی مسائل ایران*، تهران، نشر ندای آریا، صص ۵۱-۴۳، ۱۸۰.

- سرمد، زهره، بازرگان، عباس، حجازی، الهه (۱۳۷۷)، *روش‌های تحقیق در علوم رفتاری*، نشر آگه، صص ۸۹-۹۰.
- شاه‌بهرامی، فرخ‌اله (۱۳۸۹)، تاثیر فعالیتهای سازمان‌های مردم‌نهاد بر پیشگیری از ارتکاب جرم زنان سرپرست خانوار، *نشریه مطالعات مدیریت انتظامی*، سال پنجم، شماره ۳، صص ۵۱۸-۵۰۴.
- صمدی‌راد، انور (۱۳۸۸)، ابعاد این آسیب اجتماعی را نمی‌شناسیم، *نشریه بهداشت روان و جامعه*، شماره ۱۷، ص ۲۶.
- فرخی، فرشته (۱۳۷۸)، زن مهاجر در سراسیمی آسیب‌های اجتماعی، *نشریه حقوق زن*، شماره ۸، صص ۱۱-۶.
- فرخ‌وندی، امیر؛ پارسی، فاطمه؛ لطیفی، علیرضا (۱۳۹۴)، بررسی نگرش جوانان به کجروانه و ناهنجار بودن پدیده تکدی‌گری، مورد مطالعه: جوانان شهرستان شوش، *فصلنامه توسعه اجتماعی*، دوره نهم، شماره ۳، صص ۱۷۴-۱۴۱.
- فولادی، محمد و محمدعزیز بختیاری (۱۳۷۸)، عوامل تضعیف خودباوری فرهنگی، *معرفت*، شماره ۳۰، صص ۲۴-۸.
- قبادی، حشمت (۱۳۸۱)، متکذیان شهر ایلام، *نشریه فرهنگ ایلام*، شماره ۱۱ و ۱۲، صص ۱۲۰-۱۱۶.
- گردآوری (۱۳۸۳)، *درد دلی با همشهریان*، ناشر روابط عمومی مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان تبریز، صص ۳۵-۳۲.
- محمدی اصل، عباس (۱۳۸۴)، جنسیت و تکدی، *نشریه گزارش*، شماره ۱۶۹، صص ۳۳-۲۶.
- محمدپور، احمد و مهدی علیزاده (۱۳۹۰)، زنان و فرهنگ فقر، مطالعه کیفی فرهنگ فقر در میان زنان سرپرست خانواده تحت پوشش بهزیستی ساری، *مجله علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد*، صص ۱۹۷-۱۶۵.
- مهربانی، وحید (۱۳۹۱)، تکدی‌گری و مبادلات اقتصادی در بازار سنتی تهران، *ماهنامه بررسی مسائل و سیاست‌های اقتصادی*، شماره ۲، صص ۶۴-۵۳.
- وبگاه مؤسسه خیریه حمایت از مستمندان تبریز (<http://www.mostamandan.ir>)، گزارش آماری سال ۱۳۹۴، گزارش کارایی.
- هادی‌تبار، اسماعیل و عادل علی‌پور (۱۳۹۳)، جرم‌زدایی از جرایم ولگردی و تکدی‌گری، *مجله حقوق کیفری*، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، شماره ۷، (علمی - پژوهشی/ISC)، صص ۱۴۶-۱۲۷.

- Adriannessens, Stef and Hendrickx, Jef (2011) Street-Level Formal Economic Activities: Estimating the yield of Begging in Brussels, *Urban Studies*, 48(1), Pp.23-40.
- Feldman, Stanley and Steenberg, Macro (2001) The Humanitarian Foundation of Public Support for Social Welfare, *American Journal of Political Science*, 45(3), Pp.658-677.
- Fitzpatrick, Suzanne and Jones, Anwen (2005) Pursuing Social Justice or Social Cohesion?: Coercion in street Homelessness policies in England, *Journal of Social Policy*, 34(3), Pp.389-406.
- Gullies, John; Jones, Philip; Thanassoulas, Constantine (1984) Are Charities Efficient Firms? A Preliminary Test of the UK Charitable Sector, *Public Choice*, 44, Pp.367-373.
- Lee, Barrett and Farrell, Chad (2003) Buddy, Can You Spare Dime? Homelessness, Panhandling, and the Public, *Urban Affairs Review* 38(3) 299-324.
- Matei, Elena; Dumitrache, Liliana; Manea, Gabriela; Cocos, Octavin; Mihalache, Garmen (2011) Begging Phenomenon in Bucharest city: Dimensions and patterns of Expression, *Revista de Cercetare si Interventie Sociala* 43(4) 61-79.
- Roberts, Russell (1984) A positive model of private charity and public Transfers, *Journal of Political Economy*, 92(1) Pp.136-148.
- Smith, Patricia (2005) The Economics of Anti-Begging Regulations, *The American Journal of Economics and Sociology* 64(2) Pp.549-577.
- Stones, Chrstopher (2013) A Psycho-Social Exploration of Street Begging: A Qualitative Study, *South African Journal of Psychology* 43(2) Pp.157-166